

національного характеру, зробив українців прийнятними об'єктами (рідше – суб'єктами) взаємодії в рамках організації виробничої діяльності. Додає аргументів на користь вибору міграції як оптимального шляху до вибудови власної ментальної структури, досвід перебування в рамках радянської системи, що підтверджується зворотнім зв'язком від роботодавців. Вони не вимагають багато від держави Іспанія, можливо, через те, що звикли до комуністичного режиму, який змушував людей приймати ситуацію такою, як вона є [5, с. 113]. Виваженість у підході до вирішення складних справ, працьовитість, неагресивність, поступливість, терплячість, ліричність, м'яке почуття гумору – риси, привабливі для роботодавця. Чуттєвість, емоційність, любов до дітей, розвинена інтуїція, тонке відчуття гармонії можуть визначати не тільки специфіку вибору виду трудової діяльності, але й позицію щодо свого становища трудового мігранта.

З одного боку, відображенням відсутності на рівні досвіду переживання власної державності на ментальному рівні як правило, виділяють інертність, небажання визнавати владу своїх, уникання відповідальності в громадських справах, соціальний інфантилізм, індивідуалізм тощо. З іншого боку, можна спостерегти зустрічний процес – багатий досвід адаптації до умов необхідності підпорядкування більш соціально організованому, домінуючому етносу зробив українців привабливими мігрантами. Пасивна позиція щодо вибудови власної соціальної системи, підкріплена інфантилізмом радянської доби, ймовірно, послугувала підкріпленням вибору відмови від вибору стратегії активного формування самостійної цілісної соціально-політичної та економічної системи. До переліку сприятливих факторів можна додати занижену самооцінку українства, яка проявляється у скептицизмі щодо своєї групи («не те, що в нас», «у нас як завжди», «ми нічого толком зробити не можемо» тощо). Приєднання до налагоджених стабільних соціальних систем, подолання кризової ситуації через запозичення готової моделі ментально сприймається як більш реальна і більш перспективна.

Кмітливість, нещирість, хитрість, обережність – ті риси, які дозволяють отримати бажане непрямим шляхом, з іншого боку можуть слугувати свідченням ментального дефіциту ресурсів для вибудови власної зрілої соціально-політичної системи. Роботі над формуванням власних традицій самоорганізації значна частина суспільства перевагу віддає

активній діяльності в межах створених кимось умов, актуалізуючи в такий спосіб свій, оптимальний шлях розвитку. Вірогідно, перелік коротко зазначених причин такого вибору можна істотно продовжити, і тоді ми матимемо можливість реально зрозуміти логіку розвитку українського етносу, вагомі причини, не очікуючи часу, коли зовнішні умови будуть створені кимось ззовні.

Вивчення особливості світоіснування етнічної групи з позицій аналізу глибинних детермінант її динаміки дає можливість зрозуміти краще закономірності специфіки її активності, шляхів її самоорганізації і саморозвитку. Обираючи суспільство із стабільним соціальним розвитком, мігранти тим самим підтверджують соціальні орієнтири українського суспільства. Перспективною видається також динаміка мотивації мігрантів, зміщення акценту від економічних факторів до соціально-культурних орієнтирів. Така динаміка може свідчити про поступове оздоровлення українського суспільства, про вихід на якісно вищий щабель соціальної саморегуляції. Щодо нестабільності українського суспільства, від якої активно дистанціюються мігранти, варто зауважити перспективність такої ситуації в системному ракурсі розгляду, фіксує її як системний прояв життєдіяльності етнічної групи, оскільки «лише нестійкі системи, системи далекі від рівноваги, здатні спонтанно організовувати себе і розвиватись, оскільки в стійких системах подразнення не призводить до зміни структури, «звалюючись» на попереднє рішення» [2, с. 29].

1. *Католік Г.* Діти трудових емігрантів: особливості особистісних конфліктів (опис психотерапевтичного досвіду) // Вісник Львівського університету. – Філософські науки. – 2008. – Вип. 11. – С. 220–228.
2. *Князева Е. Н., Курдюмов С. П.* Законы эволюции и самоорганизации сложных систем / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – М., 1994. – 238 с.
3. *Малиновська О. А.* Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування. – К.: НІСД, 2011. – 40 с.
4. Міжнародний благодійний фонд «Карітас України». «BrainNet-Working»: Трудова міграція як інструмент інтернаціоналізації. Збірка матеріалів комплексного дослідження трудової міграції та ринків праці (Іспанія, Італія, Молдова, Україна, Російська Федерація). – Львів, «Друкарські куншти», 2010. – 380 с.
5. Циркулярна міграція: нові підходи до старої концепції. Матеріали дослідницького проекту «Опрацювання концепції політики циркулярної міграції українців до ЄС у взаємодії експертних середовищ та аналітичних центрів України та ЄС» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://navigator.net/public/docs/uploaded/6h0oa5b-circular.pdf>.

УДК 17.035.3:314.151.3

Ірина Федорченко

Цивілізаційний потенціал національного характеру українських трудових мігрантів

У статті аналізується цивілізаційний потенціал національного характеру українських трудових мігрантів. Виявлено риси українського національного характеру, які можуть стати дієвим чинником європейського вибору України і активно сприяти реалізації цього вибору.

Ключові слова: цивілізація, Європа, потенціал, національний характер, мігранти.

The article analyzes the civilization potential national character of Ukrainian labor migrants. Revealed features of Ukrainian national character, that may be an effective factor in European choice of Ukraine and actively promote the implementation of this choice.

Keywords: civilization, Europe, the potential, national character, migrants.

На межі ХХ – ХХІ ст. людство зіткнулося з комплексом проблем, що вимагають кардинально нових концептуальних підходів до пояснення та прогнозування наслідків колективної поведінки й діяльності великих спільнот. Комплексні дослідження цих проблем змушують сучасних вчених звернути

особливу увагу на специфіку формування національного характеру багатьох народів світу як необхідну умову сталого розвитку відповідних країн.

Проблеми національного характеру досліджувались у рамках філософії, антропології, соціології, етнографії,

психології, культурології. Представниками «протохарактерології» були Сократ, Гіпій, Платон, Аристотель, Теофраст та інші мислителі. Пізніше до цих досліджень долучилися П. Гольбах, Ф. Бекон, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, К. Гельвецій, Ш. Монтеск'є, Ф. Вольтер, Ж. Ламетрі, Е. Кондильяк, Д. Гартлі, Д. Юм, Й. Фіхте, Ю. Банзен, Л. Клагес, В. Вундт, М. Блок, Л. Февр, Д. Хоніман, Ф. Хсю, О. Тоффлер, М. Ковалевський, Д. Овсянко-Куликовський, О. Потебня, Е. Баграмов, П. Гнатенко, М. Гримич, О. Донченко, Л. Дробіжева, В. Козлов, І. Кон, Г. Кцюєва, Т. Стефаненко та ін. Проблема національного характеру досліджувалася також у контексті концепцій соціального характеру (Е. Фромм, Д. Рісмен та ін.), базового типу особистості (А. Кардінер та ін.), модальної особистості (А. Инкельс, Д. Левінсон та ін.), статусної особистості (Р. Лінтон та ін.), авторитарної особистості (Т. Адорно та ін.), при цьому були застосовані біографічний метод, який спрямовувався на вивчення історії життя видатних особистостей задля пізнання особливостей національного характеру (Е. Еріксон та ін.), інтегративний підхід (Р. Бенедікт, М. Мід та ін.) тощо.

Характерологічні особливості українського народу аналізували в різних ракурсах філософи, історики, педагоги, психологи, а також видатні письменники, поети, політичні, релігійні та громадські діячі (М. Костомаров, М. Максимович, В. Антонович, Т. Шевченко, П. Куліш, М. Гоголь, П. Юркевич, І. Нечуй-Левицький, М. Драгоманов, М. Грушевський, І. Франко, Леся Українка, О. Потебня, П. Чубинський, І. Крип'якевич, Д. Донцов, Ю. Липа, В. Липинський, М. Міхновський, М. Сумцов, Г. Ващенко, О. Кульчицький, І. Лисяк-Рудницький, І. Мірчук, І. Огієнко, Є. Онацький, Б. Цимбалістий, Д. Чижевський, М. Шлемкевич, В. Янів, Я. Ярема та ін.). Предтечею української характерології можна вважати видатного філософа Г. Сковороду, який не тільки закликав до самопізнання, але й запропонував учення про дві натури і три світи, концепцію «внутрішньої людини» і теорію «спорідненої праці». Розробляючи людинознавчу, етико-гуманістичну проблематику, Г. Сковорода намагався піднести в людині її духовну першооснову, відобразити свої морально-етичні погляди в поезії («Всякому городу нрав і права»), поєднуючи філософську доктрину і спосіб життя (мандрівна філософія, проповідництво, духовне усамітнення).

Ми визначаємо національний характер як цілісну систему стійких, своєрідних рис і властивостей (сформованих під впливом природно-географічних, історичних, господарсько-економічних, соціокультурних та суспільно-політичних умов), які обумовлюють типові для даної спільноти способи поведінки й діяльності, утворюючи не просто суму чи сукупність характеристик, а внутрішньо зінтегровану єдність, системну цілісність характеристик, які не тільки надають цій спільноті якісної визначеності, але й системно відображають специфіку культурно-історичного поступу даного народу (йдеться про історичну зумовленість цивілізаційного поступу спільноти, про риси, які формуються у представників даної спільноти на кожному конкретному етапі її розвитку).

Національний характер може бути визначеним і невизначеним, цільним і суперечливим, сильним і слабким тощо. Специфіка національного характеру може виявлятися як на колективному, так і на індивідуальному рівні. Аналіз етнічної та політичної історії України дав змогу зробити висновок про головні історичні шари (нашарування), або сутнісні складові національного характеру українців: 1) землеробська складова, 2) європейсько-цивілізаційна складова,

3) козацька складова; а також визначити основні риси цих трьох складових.

Т. Воропаєва наголошує, що не зовсім коректним є ототожнення понять «ментальність» і «національний характер» (адже поняття «психіка» і «поведінка» ніколи не ототожнювались). Національний характер необхідно розглядати як конативну (поведінково-діяльнісну) форму вираження ментальності, тому що саме за допомогою конативного «інструментарію» (який є важливою складовою національного характеру) глибинні ментальні структури знаходять свій вияв у поведінкових стратегіях, характерних для того чи іншого народу [1, с. 11–12]. Отже, характер суб'єкта (як індивідуального, так і колективного) є унікальним поєднанням найбільш стійких і виражених, найтісніше взаємопов'язаних і найчіткіше втілюваних у різних видах активності суб'єкта рис, які зумовлюють типові способи реагування, поведінки і діяльності даного суб'єкта. Саме тому, коли мова йде про національний характер того чи іншого народу, не можна говорити про різні «набори» або «колекції» рис, мову потрібно вести про міру вираженості тієї або іншої риси, а також про специфіку їх прояву.

У Заяві Верховної Ради України «Про європейський вибір України» від 16 вересня 2014 р. стверджується, що «угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом надає таку унікальну можливість. Її ратифікація дозволяє розпочати всебічне реформування країни на основі європейських стандартів та цінностей», що «прагнення до більш високого ступеня цивілізаційного розвитку, основу якого становлять демократія і громадянське суспільство, є невід'ємною складовою стратегічного розвитку нашої країни», що «вибір України щодо європейського майбутнього рішучий і остаточний» [3].

Можна погодитись із Т. Воропаєвою в тому, що «етнонаціональне» є іманентно вбудованим у «цивілізаційне» завдяки тому, що процеси етнізації племен і націєзації етносів можуть розглядатися як цивілізаційні процеси (принаймні, в рамках Європейської цивілізації), що завершеність процесу націєтворення може бути одним із важливих критеріїв динамічного цивілізаційного поступу сучасної країни, що національний характер можна розглядати як особливу форму зв'язку між етнонаціональною сферою та цивілізаційною [1; 2]. У зв'язку з цим можна стверджувати, що національний характер спрможний виконувати роль важливої основи для взаєморозуміння народів, для досягнення довіри між народами, для міжнародної співпраці, а також роль активного посередника не тільки в рамках міжкультурних і міжнаціональних комунікацій, але й міжцивілізаційних відносин. Цивілізаційний потенціал національних характерів європейських народів здатний забезпечити неконфліктне буття, сталий розвиток і безпеку всієї Європи, упереджуючи небезпеки суспільних деструкцій в умовах глобалізації.

Феномен міграційних процесів є одним із найбільш неоднозначних явищ суспільного життя ХХ століття. У міграційні процеси у наш час втягнуті десятки мільйонів людей з усіх континентів планети. Сотні тисяч людей перемістилися в інші країни (часто в чужорідне середовище), при цьому всі елементи структури характеру людини, як індивіда, як особистості, як суб'єкта діяльності, як індивідуальності, проявилися по-новому, а подекуди й зазнали значних змін, аж до негативних деформацій з усіма витікаючими звідси наслідками.

Відомо, що у 60-х – 70-х роках ХХ ст. були закладені основи для розвитку нового наукового напрямку – міграціології [4]. Ступінь розробленості міграційної проблематики

характеризується тим, що дослідження міграційних процесів є доволі актуальними для сучасного українського суспільства, а в останнє десятиліття видано монографії, статті та аналітичні звіти за результатами прикладних досліджень процесів міграції, що містять цінний матеріал для вторинного аналізу.

Сьогодні міграціологія успішно взаємодіє із цивіліологією, адже міграційна динаміка населення багатьох країн світу є не тільки одним з показників соціальної мобільності, характерної для країн, які увійшли у стадію активних соціокультурних трансформацій, але й може стати однією з важливих передумов цивілізаційного поступу будь-якої держави світу. Аргументована актуалізація цивілізаційного підходу та його застосування до аналізу сучасної міграції та її різних форм, можуть сприяти розгортанню соціогуманітарних досліджень макрокультурного рівня. Саме такий інтегративний підхід лежить в основі досліджень, які дозволяють розглянути в органічній єдності всі сторони буття людини, що перебуває в умовах міграції (її мотиви, інтереси, установки, національну й цивілізаційну ідентичність, мовленнєві проблеми, особливості трудової діяльності, специфіку адаптації до приймаючої спільноти, родинні зв'язки, особливості психологічного захисту, професійні та ціннісні орієнтації тощо), а також типові риси національного характеру, носієм яких є ця людина.

Застосування принципів та методів онтопсихології (з розумінням людини в усій її цілісності [5]), у взаємозв'язку всіх її підсистем) дозволяє всебічно проаналізувати основні стадії психологічної адаптації мігрантів (емоційно-ейфоричну, туристично-орієнтувальну, депресивну, стабілізаційну), а також визначити глибинні зв'язки кожної з перерахованих стадій із особливостями людини як особистості.

Інтегративний підхід уможливорює оптимальне вивчення багатьох проблем:

1) можливості зіткнення різних моделей колективного соціального досвіду і ціннісних картин світу;

2) форм і проявів різноманітних деформацій особистості в умовах еміграції (зниження самооцінки, неврози, самотність, психологічна роздвоєність особистості в умовах еміграції, конфлікти, ностальгія, комплекс іноземця, алкоголізм, феномен «соціальної смерті», суїциди, кримінальна поведінка, сімейні та сексуальні проблеми, девіантні форми поведінки дітей тощо);

3) етнічної вибірконості та мережевої організації діаспори (що вимагають вдосконалення форм соціального й культурного регулювання з боку приймаючої спільноти);

4) чинників, що породжують соціокультурну напруженість і конфлікти в приймаючій країні;

5) чинників збереження соціокультурного балансу та зниження конфліктогенності міграції;

6) стратегій відтворення етнічного балансу в процесі міграційного заміщення демографічного дефіциту місцевого населення;

7) розробки ефективної міграційної політики у державі.

Соціокультурна адаптація мігрантів, як правило, базується на знанні мови спілкування, звичаїв, норм поведінки, способу життя і традицій приймаючої країни (більшість дослідників вважають, що першим кроком для соціокультурного включення мігранта в нове середовище є оволодіння ним мовою спілкування приймаючої спільноти). Помітно сприяють конструктивній соціокультурній адаптації мігрантів такі ознаки: соціальна зрілість, емоційна стабільність, розвинутий самоконтроль, відчуття соціальної підтримки з боку оточуючих людей (друзів, знайомих, колег, сусідів),

високий рівень відкритості досвіду, низька тривожність та висока впевненість в собі, інтернальний локус контролю, збереження теплих стосунків із членами родини, що залишилися дома,

Нормативно-ціннісна система регуляції всередині мігрантських спільнот виступає основою для підтримки їхньої колективної ідентичності та забезпечення внутрішньо-групової інтеграції. Як правило, міжнетичне напруження зберігається до тих пір, поки не стають прозорими для взаємодіючих сторін (місцевих мешканців і мігрантів) основні структури соціальної перцепції та ціннісні світи один одного. Інтегративний підхід дозволяє розглядати весь комплекс соціальної взаємодії як базовий процес взаємного оцінювання міграційних груп, що виступає основою для коригування взаємних дій в конкретних контекстах специфічних міграційних ситуацій. Соціальний досвід мігрантів утворює одночасно дві тенденції при формуванні ідентичності в нових умовах: посилення етно-афіліативних установок і поява установок на соціокультурну інтеграцію до приймаючого суспільства.

Серед об'єктивних та суб'єктивних, внутрішніх та зовнішніх чинників, які спроможні сприяти або гальмувати процес європейської інтеграції нашої держави, український національний характер посідає особливе місце, оскільки він належить до низки суб'єктивних чинників, які можуть якісно вплинути на підтримку населенням європейського вибору України.

Проведені нами теоретико-емпіричні дослідження українського національного характеру дозволяють стверджувати, що багато рис національного характеру українців (працелюбність; доброзичливість; витривалість; волелюбність; соціальний оптимізм; толерантність; розсудливість; національна гідність; інтернальність; поміркованість; хазайновитість; гостинність; заповзятість; почуття гумору; горизонтальний індивідуалізм (який спрямований на розуміння унікальності кожної людини при рівності усіх) і горизонтальний колективізм (для якого характерні установки й норми м'якої, а не жорсткої статусної ієрархії у відносинах між людьми)) можуть стати не тільки дієвим чинником європейського вибору України, але й активно сприяти реалізації цього вибору. Дуже позитивну роль у цьому плані відіграють українські мігранти, які не тільки «презентують» український національний характер у різних країнах світу, але й суттєво впливають на процес європеїзації України, повертаючись з міграції на Батьківщину.

Цивілізаційний потенціал українського національного характеру визначається збалансованістю процесів національного самоусвідомлення і конативних (діяльнісно-поведінкових) виявів, а також рівнем розвитку політико-правової культури, трудової етики, соціальної відповідальності, базових цінностей та суб'єктивних рис як особистості, так і спільноти.

1. Воропаєва Т. С. Идентификация как психологический механизм формирования этнического самосознания / Т. С. Воропаева // Мир психологии и психология в мире. – 1995. – № 1. – С. 7–12.
2. Воропаєва Т. С. Теоретико-методологические основы выявления современной украинской национальной идеи / Т. С. Воропаева // Нации разные, но мир един. – М.: МАРИКМО, 1993. – Вып. 2. – С. 56–64.
3. Заява Верховної Ради України «Про європейський вибір України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1679-18#n8>.
4. Ионцев В. А., Хореев Б. С. Миграциология / В. А. Ионцев, Б. С. Хореев. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 240 с.
5. Менегетти А. Учебник по онтопсихологии / Антонио Менегетти / Под ред. Петровской Л. А. – 2-е изд. – М.: ННБФ «Онтопсихология», 2007. – 340 с.